

Bódiss Tamás¹

Az új magyar Református énekeskönyv

A nemzetközi és ökumenikus vonatkozások

Mind az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének programjába, mind a november 8-i konferenciáéba sajátos módon illeszkedik előadásom témája. Éppen ezért hadd kezdjem én is úgy, ahogyan többen előttem: szeretném felidézni két személy portréját, akik nélkül nem születhetett volna meg, de legalábbis nem ilyen lenne az új magyar *Református énekeskönyv*.

Elsőként Csomasz Tóth Kálmán nevét kell megemlítenem, akinek 2022-ben éppen 120 éves születési évfordulóját ünnepelhetjük. Ő az 1948-as, hét évtizeden keresztül használt református énekeskönyv szerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, zenetudós, református lelkipásztor, teológianár. Tudományos munkásságának kiemelkedő eredménye a *Régi magyar dallamok tárá*nak (RMDT) I. kötete,² amely megjelenését csaknem hat évtizeddel követően, 2017-ben – Ferenczi Ilona kiegészítései-vel gazdagítva – új kiadásban jelent meg.³ Csomasz Tóth Kálmán öt évtizedes tudományos működése 1943 és 1983 között (önálló könyvein, kötetekben megjelent munkáin kívül) számos cikkel, tanulmánnyal, egyházi és zenetudományi szempontból is értékes – köztük idegen nyelven megjelent – írással gazdagított minket. Születésének centenáriumán ezeket a periodikákban megjelent írásait *Hagyomány és haladás* címmel kötetbe gyűjtöttem.⁴

Rögtön itt említem másodikként Dobszay László nevét, aki a 2002-ben, Csomasz Tóth születésének centenáriumi évében egy Pápan rendezett egyházzenei konferencián *Vir doctus* címmel emlékező előadást tartott,⁵ és aki 1996-ban megjelent *Magyar népének* című könyvét⁶ Csomasz Tóth Kálmán emlékének ajánlotta. Hadd említsem a személyes vonatkozást is: az egyházzenei doktori iskola vezetőjeként Dobszay László ösztönözte a Csomasz Tóth-hagyaték tanulmányozására, mely az első fontos lépés volt a 2005-ben megvédett DLA doktori disszertációmhoz⁷ vezető úton. Itt most nem részletezem, de az előzőekkel talán érzékeltettem, hogy Dobszay László munkáinak, tanácsainak és látásmódjának nem kis szerepe volt a református énekeskönyv meg-

¹ A Magyarországi Református Egyház egyházzenei vezetője, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszékének tanára, a Kálvin téri református templom orgonistája.

² CSOMASZ Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai = Régi magyar dallamok tára I. Bp., Akadémiai, 1958.*

³ CSOMASZ Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai. 2. átdolgozott, bővített kiadás. Szerk. FERENCZI Ilona = Régi magyar dallamok tára I. Bp., Akadémiai, 2017.*

⁴ *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára. Szerk. BÓDISS Tamás, Bp., 2003.*

⁵ DOBSZAY László: *Vir doctus = Zsoltár. Bp., 2003, 2-4.*

⁶ DOBSZAY László: *A magyar népének I., Csomasz Tóth Kálmán emlékének. Veszprém, Veszprémi Egyetem, 1996.*

⁷ BÓDISS Tamás: *Az 1948-as énekeskönyv a református egyházi éneklés történetében. Témavezető: FEKETE Csaba, Doktori értekezés. Bp., 2004.*

újításában, melyet 2010-ig saját buzgalomból, az utóbbi évtizedben egyházi jóváhagyással és megbízással immár hivatalosan végezhettem. Különös egybeesés, egyben jelképes is, hogy az énekeskönyv-megújító munka első publikációját éppen a Dobszay emlékének szánt *Magyar Egyházzene* folyóiratszámába írtam meg *Az új énekeskönyv szerkezeti terve* címmel.⁸

Előadásom témáját négy tételben, négy pontban szeretném kifejeíteni, melyek már a munka kezdetén mintegy alapelvként megfogalmazódtak, és azt a kérdést járják körül: milyen legyen a XXI. század magyar *Református énekeskönyve*, hogyan őrizze meg, hogyan vigye tovább a korábbi énekeskönyv értékeit?⁹

Az első megállapítás így szól: az új énekeskönyv *őrizze meg és örökítse tovább a magyar reformátusság évszázados, a reformátorok és hitvalló elődök hitét hordozó ének-kincset*.

Az új gyűjtemény anyagában az előzőre épül, amikor csupán ötvenöt tételt hagy el, de kétszázötven gyarapítja azoknak a számát. Az elhagyottak közé került tucatnyi, önmagában értékes, ám a gyakorlatban meggyökerezni nem tudott reformációkori kanció¹⁰ is – ezek visszaemelése volt a '48-as énekeskönyv legnagyobb és legmerészebb tette –, összességében mégis tovább bővült a régi réteg is, különösen a szoltárdicsérek és a reggeli-esti himnuszszorozatok műfajában. Ilyen pl. a *Sapphicum Carmen* – a XVI. század egyik alapidallama.

szöveg: Várad, 1566
dallam: P. Tritonius, 1507 **232**

1. Fel - sé - ges Is - ten, mennybé-li Te-rem-tőnk,
A Krisz-tus ál - tal jó - a - ka - ró U - runk,
Lel - ki és tes - ti go-nosz-tól vé-del - münk
És ol - tal - ma - zónk.

⁸ BÓDISS Tamás: *Az új énekeskönyv szerkezeti terve* = *Magyar Egyházzene* XVIII (2010–2011), Ma, 383–388.

⁹ Idézet a Magyarországi Református Egyház XIII. (2009–2014 között lezajlott) zsinati ciklusának egyházzenei ciklustervéből.

¹⁰ Nem liturgikus jellegű, latin vagy anyanyelvű, strófikus egyházi ének.

A második megállapítás: *tartalmazza a széles körben énekelt és közismert énekeket.* E téren a református énekrepertoár az elmúlt században jelentős fordulatot vett. Előzményként meg kell említenünk, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján a reformáció énekörökségét elhagyva dallamilag és szövegében is igen megszűrkült. Ennek mintegy ellenhatásaként a XIX–XX. század fordulóján indult belmissziói mozgalom új, „élénkebb menetű” dallamai, idegenből fordított, de közvetlenebb hangvételű ének-szövegei nagy népszerűsége tettek szert. Az idézőjelbe tett kifejezés az 1901-ben napvilágot látott *Hozsánna!* gyűjtemény¹¹ előszavából való, melyben ugyanakkor először találhatók meg olyan fontos alapénekek, mint pl. a legrégebbi, magyar nyelven fennmaradt, egész Európában közismert népének: *Krisztus feltámadt – Christ ist erstanden – Surrexit Christus.* A *Hozsánna!*, valamint a még szélesebb körben elterjedt *Hallelujah!* gyűjteményből¹² kisebb-nagyobb szövegi igazítást, átdolgozást követően mintegy harminc ének került át az 1948-as énekeskönyvbe. A jól sikerült korrekciók, esetenként új fordítások a dallamokkal jó fogadtatást nyertek és sokkal inkább elterjedtek, mint a régies, objektívebb szövegű, dallamvezetésük miatt is nehezebben befogadható XVI–XVII. századi kanciók. Hét évtized, több mint két nemzedék alatt a '48-as énekgyűjtemény szinte kanonizálódott. Az elfogadott és meggyökerezett énekek beépültek a gyakorlatba, idegen eredetük ellenére a református önazonosság részévé váltak, míg a reformáció korából visszahozott énekek jelentős része sajnos ezen a körön kívül rekedt.

1990 után, részben a rendszerváltás következtében, az egyházzenei munka szervezettebbé válhatott, és ebben az utóbbi három évtizedben gyűjtemények sora kereste a továbblépés, a megújulás lehetőségeit. 1995-ben az *Ó és Új – 111 ének*,¹³ 1996-ban egy egyetemesnek szánt énekeskönyv¹⁴ látott napvilágot. Utóbbi Magyarországon nem vált hivatalossá, de a Kárpát-medence egyes részegyházaiban használatba vették, és így az ottani egyházi éneklés megújításában előrelépést jelentett. 2006-ban jelent meg *Az Úrnak zengjen az ének!*,¹⁵ végül közvetlen előzményként 2012-ben a *Krisztus az énekem* című dunamelléki énekeskönyv¹⁶ Draskóczy László gondos munkája eredményeként.

Mindezek és más, szűkebb körben megjelent gyűjtemények formálták, befolyásolták a közismert énekek körét. A 2018 februárjában publikált, *Lélekkel és értelemmel* című második előkészítő füzet¹⁷ ezekből adott kézbe egy vállalható, kilencvenkét té-

¹¹ *Hozsanna! Énekeskönyv vasárnapi iskolák, vallásos összejuvetelek és a család használatára.* Összeállította VICTOR János, Bp., 1901.

¹² *Hallelujah! Evangéliumi énekek gyűjteménye.* Szerk. KOVÁTS Lajos. A Bethánia CE Szövetség gondozásában már a XX. század elején megszületett gyűjtemény teljes formáját 1927-ban érte el. Ezt követően 2005-ig összesen hat alkalommal jelent meg.

¹³ *Ó és Új – 111 ének a magyar református gyülekezetek használatára.* Bp., 1995.

¹⁴ *Magyar Református Énekeskönyv.* Kiadja a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, Bp., 1996.

¹⁵ *Az Úrnak zengjen az ének. Ifjúsági énekeskönyv.* Kiadja a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, Bp., 2006.

¹⁶ *Krisztus az énekem.* Dunamelléki Református Egyházkerület, Bp., 2012.

¹⁷ *Lélekkel és értelemmel II.* Az új református énekeskönyv előkészítő füzete. 92 új ének. Bp., 2018. http://egy-hazzene.reformatus.hu/data/documents/1/2018/4/14/461/javított_beliv-Lelekkel_es_ertelemmel_2.pdf (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)

telből álló válogatást, mely néhány kivétellel aztán a végleges anyagba is bekerült. E gyűjtemény használatára mintegy száz gyülekezet jelentkezett, akik a szükséges példányszámban térítésmentesen meg is kapták azt.

A szerkesztés utolsó évében végül egy olyan, újabb énekekből álló válogatás is elkészült, mely a széles körben ismert repertoárhoz tartozva általában az egyes fejezetek, többnyire a *Bibliaköri énekek* fejezeteinek végén kaptak helyet. Dallami-szövegi és teológiai szempontból e válogatás is illeszkedik a református énekeskönyvek törzsanyagához. Felvételüket indokolta, hogy többnyire más felekezetben vagy nemzetközi téren is ismertek és a maguk egyediségében sajátos, különleges, új szint képviselnek anélkül, hogy az énekeskönyv egységes arculatát megváltoztatnák. Jelentős része ennek tizenkét újabb keletkezésű zsoltárének, melyből ugyan a 23. zsoltárt tartalmazó tétel skót dallam,¹⁸ hat további a gyermekkatekézishez tartozó népdalzsoltárok csoportjába tartozik, öt zsoltár pedig a fiatalok körében kedvelt és ismert, szövegében, dallamában is XX. századi zsoltárének a Sumonyi Zoltán–Gryllus Dániel,¹⁹ valamint a Pálhegyi Ferenc–Pálhegyi Dávid²⁰ szerzőpáros, illetve az amerikai Marty Nystrom tollából.²¹ A *Bibliaköri énekek* rész minden fejezete tartalmaz az előbbieken kívül is legalább egy, sajátos hangulatú és stílusú, szélesebb körben ismert éneket.²²

Harmadik megállapítás: az új énekeskönyv kapcsolódjon az európai és világprotestantizmushoz, beépítve annak nálunk is használható törzsanyagát. Az előbb említett zsoltárok közül a skót és az amerikai a nemzetközileg elterjedt énekek köréhez tartozik. Az elmúlt századokra visszatekintve azt látjuk, hogy a magyar református és katolikus gyűjtemények az elmúlt századokban kevés idegen dallamot vettek fel, de a magyar népi gyakorlat színhagyományos kultúrájában azok is átalakultak, asszimilálódtak. Legékezebb példája ennek a *Vom Himmel hoch* karácsonyi Luther-korál, mely a közismert magyar variáns mellett most eredeti dallamformájában is bekerült az énekeskönyvbe, de annak dallamkészletét *Paradicsom mezejében* címmel ismertté vált, többek között Hadikfalván gyűjtött dallama is gazdagítja.

Az 1948-as énekeskönyv annak idején olyan dicséretekkel is kibővítette a gyűjteményt, melyek révén a régi és az újabb európai protestáns énekek legjava került be az énekeskönyvbe.²³ Ezek sikerét egyértelműen tanúsítja általános elterjedtségük, ismertségük. A most fölvetett, világviszonylatban is ismert énekek között reformációkori és XX. századi egyaránt található. Egyszerűségében is különleges a neves angol reneszánsz komponista, Thomas Tallis kánonja, mely a záróénekek között doxológia²⁴

¹⁸ 777. Az Úr az én jó pásztorem [The Lord's my Shepherd, I'll not want]. Az itt és továbbiakban felsorolt énekek az énekeskönyv.reformatus.hu oldalon sorszám, illetve kezdősor alapján megtalálhatók.

¹⁹ 776. Mikor látom egeidet; 780. Megvizsgáltál, Uram, engem; 808. Áldjad az Urat, áldjad, én lelkem.

²⁰ 807. Áldd, lelkem, Istened.

²¹ 778. Mint szarvas hűs vízforrásra [As the deer panteth for the water].

²² 731. Jöjj hozzánk, Urunk [Come by here, my Lord]; 775. Jézus a mi oltalmunk; 803. Az Úrnak zengjen az ének [The Gospel Train]; 844. Az Úr vezessen végig az úton [Möge die Straße uns zusammenführen].

²³ Akkor teljesen újnak számított például: 548. Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét [Nun bitten wir den Heiligen Geist]; 390. Várj ember szíve készen [Mit Ernst, o Menschenkinder]; 832. Ó, Sion, ébredj [O, Zion, haste, thy mission high fulfilling]; 251. Úr lesz a Jézus mindenütt [Jesus shall reign where'er the sun]; 824. Szólj, szólj hozzám, Uram [Parle, parle, Seigneur].

²⁴ Isten fölségének dicsőítése.

szöveg és dallam: M. Luther, 1535, 1539
fordítás: Vizi I.

405

1. A menny-ből jöt - tem hoz - zá - tok,
Ma nék - tek bol - dog hírt mon - dok.
Oly nagy ö - rö - met hir - de - tek,
Hogy mél - tán uj - jong szí - ve - tek.

47

406

szöveg: M. Luther, 1535 | fordítás: *Ráday-graduál*, 1633 körül
dallam: Debrecen, 1774

1. Az Is - ten - nek szent an - gya - la
Meny-nyek-ből hogy a - lá - szál - la,
És a pász - to - rok - hoz ju - ta,
Né - ki - ek ek - kép - pen szó - la:

Énekelhető a 406. dicséret (Az Istennek szent anyala) dallamára is.

1. Ö-rül-je-tek az Is-ten-nek, Szol-gál-já-tok őt ö-röm-ben,

Va-la-kik vagy-tok e föl-den, Jer-tek ví-gan e - le - i - be.

szöveggel szerepel (301. *Dicsőség légyen Atyának*).²⁵ A karácsonyi énekek közé az *In dulci iubilo*²⁶ mellett bekerült F. Mendelssohn-Bartholdy,²⁷ a húsvéti fejezetbe G. F. Händel híres dallama.²⁸ Mindkettő elmaradhatatlan egy mai gyűjteményben csakúgy, mint Edward Elgar,²⁹ illetve Jean Sibelius³⁰ eredetileg hazafias tartalommal ismertté vált, de önálló magyar szöveget kapott, emelkedett, patetikus hangvétellű melódiája. A további, világszerte ismert énekek közül kiemelkedik két húsvéti: a középkori gyökerű 511-es *Mind jöjjetek, örvendjete*³¹ és a holland dallamú, angol szövegű 512-es *Ma örvendezzete*.³² Az egyszerű versformákat alkalmazó angol énekirodalom gyöngyszemei közé tartozik a két dallammal is közismert nagypénteki *When I survey*³³, illetve a fentebb már említett skót zsoltár.

Már 1948-ban is beválogattak számos német korált a református énekeskönyvbe. Most további dallamok kerültek be, többek között az *Es ist das Heil uns kommen her*,³⁴ *Allein Gott in der Höh' sei Ehr*,³⁵ *Christ lag in Todesbanden*,³⁶ *Gelobt sei Gott in höchsten Thron*,³⁷ *O Mensch beweine deine Sünde groß*.³⁸ Az egyházi év fejezet utolsó nagy egy-sége a *Keresztyén reménység* címet viseli. Itt található az igen népszerű *A mennybe'*

²⁵ [Glory to thee, my God, this night].

²⁶ 415. Hadd zengjen énekszó [Nun singet und sei froh].

²⁷ 416. Halld, mint zeng az egész ég [Hark, the Herald Angels sing].

²⁸ 514. Győzelmet vettél, ó, Feltámadott! [A toi la gloire, ô Ressuscité].

²⁹ 252. Hálás szívvel áldunk [Land of hope and glory].

³⁰ 841. Igéddel áldj meg bennünket, Urunk.

³¹ 511. [Wir wollen alle fröhlich sein].

³² 512. [This joyful Eastertide / Der schöne Ostertag].

³³ 487. Ha a keresztre néz szemem; 496. Felnézek rád, csodás keresz.

³⁴ 233. Eljött hozzánk az üdvösség.

³⁵ 565. A menny Urának tisztelet.

³⁶ 503. Krisztus a sírbolt foglya volt.

³⁷ 510. Dicsőség néked, Istenünk.

³⁸ 488. Ó, ember, sirasd nagy bűnöd.

fenn a trónusnál,³⁹ illetve Dietrich Bonhoeffer híres *Áldó hatalmak oltalmába rejtve*⁴⁰ kezdetű éneke – ez utóbbi magyar dallammal –, és sikerült beemelnünk a sokak szerint a XX. század legjobb énekdallamának tartott, meglepő módon *Sine nomine* névvel jelölt, mindenszentek napjához kapcsolódó *For all the Saintst*, melynek szerzője az elmúlt évszázad egyik meghatározó angol komponistája, az 1906-os *English Hymnal* zenei szerkesztője: Ralph Vaughan Williams (1872–1958). Mindezek alapján megállapítható, hogy az új énekeskönyv sok szállal kapcsolódik az európai és világprotestantizmus énekkincséhez.

629 szöveg: W. W. How, 1864 | fordítás: Túrmezei E. (2–7. v.)
dallam: *Sine Nomine*, R. Vaughan Williams, 1906

1. Már cél - ba ért sok hí - vő gyer - me - ked,
Hú volt, ki - tar - tott, ott él már ve - led,
Ó, Jé - zus, ál - dott lé - gyen szent ne - ved!
Hal - le - lu - ja! Hal - le - lu - ja!

49

Végül a negyedik megállapítás, alapelv így hangzik: *adjon lehetőséget, nyújtson útmutatást mindezek istentiszteleti és más közösségi alkalmakon való használatára*. Az énekeskönyv szerkezetének alapvető átalakítására éppen ez adott okot. Úgy láttuk, hogy a hitvallási elv szerinti beosztásban egymás mellé került közösségi jellegű, történeti dicséret és újabb típusú, népszerűbb ének magában hordozza az egyoldalú, az ismertség és kedveltség alapján álló használat veszélyeit. A mostani három nagy részt – *Zsoltárok*, *Dicséretetek*, *Bibliaköri énekek* – tartalmazó új beosztás jobban figyelembe veszi az istentiszteleti élet belső rendjét, az egyházi évet és általában véve nagyobb súlyt helyez a liturgikus-funkcionális szempontokra.

³⁹ 627. [Before throne of God above].

⁴⁰ 628. [Von guten Mächten treu und still umgeben].

Az új Református énekeskönyv tartalma

ZSOLTÁROK

Genfi zsoltárok (1–150)

Zsoltárdicséretetek (151–197)

DICSÉRETEK

Istentisztelet

Kezdőénekek (201–214)

Főénekek (221–252)

Könyörgések, fohászkodások (261–269)

Záróénekek (281–302)

Hitünk alapjai

Szentírás (311–315)

Hitvallás (321–327)

Imádság (331–334)

Kereszttség (341–347)

Úrvacsora (351–364)

Az egyházi év

Advent – Jézus Krisztus eljövetele (371–395)

Karácsony – Jézus Krisztus születése (401–423)

Őév, újév – Jézus Krisztus a kezdet és a vég (431–440)

Epifánia ideje – Jézus Krisztus messiási küldetése (441–456)

Böjt – Jézus Krisztus kínszenvedése és halála (461–477)

Nagyhét – Jézus Krisztus kínszenvedése és halála (481–498)

Húsvét – Jézus Krisztus feltámadása (501–521)

Mennybemenetel – Jézus Krisztus megdicsőülése (531–536)

Pünkösd – A Szentlélek eljövetele (541–554)

Szentháromság ideje – Keresztyén élet a Szentlélek erőterében (561–570)

Anyaszentegyház, reformáció (581–591)

Keresztyén reménység – Jézus Krisztus visszajövetele (601–630)

Egyéb ünnepek énekei (641–650)

Napi énekek

Reggel (651–668)

Napközben, asztali áldások (671–677)

Este (681–705)

BIBLIAKÖRI ÉNEKEK

Könyörgés, bűnbánat (711–731)

Bizalom Istenben (741–780)

Hitvallás, hála (791–810)

Keresztyén élet (821–834)

Áldás (841–846)

A használatra vonatkozó egyértelmű iránymutatás az énekanyag tematikus és stílusbeli bővülése miatt is szükségesnek látszik. Utóbbit a bizottság így indokolta: „Az egyház életében ma sokszínű énekanyagnak van létjogosultsága, ezért az új énekek stílusbeli gazdagodást is jelentenek. Gyülekezeteink élete az óvodától az idősothtonokig, és a bibliaórától a kirándulásig ma sokkal tágabb horizonton bontakozhat ki, mint néhány évtizede, amikor az egyházi élet kényszerűen a templom négy fala közé szorult. Nem az tehát elsősorban a kérdés, hogy minek van és minek nincs helye, hanem inkább az, hogy minek hol van a helye?”⁴¹

A fenti kérdésekben, de más vonatkozásban is nagy segítséget jelentett az európai protestáns énekeskönyvek – különösen a német evangélikus,⁴² az 1998-ban megjelent svájci,⁴³ valamint a 2013-ban napvilágot látott új holland énekeskönyv⁴⁴ – megismerése és tanulmányozása. A tájékozódást segítette a 2013. október végén Budapesten megrendezett *Megőrzés és megújítás* című nemzetközi egyházzenei konferencia,⁴⁵ ahol három külföldi előadó: Pieter Endedijk, Hans-Jürg Stefan és Ladislav Moravetz adott betekintést a holland, a svájci és a cseh énekeskönyv megújításának folyamatába. A belső felépítésen túl inspirációt, segítséget kaptunk a kottakép, a jegyzetek és más kiegészítő anyagok – részletes tájékoztató, tanácsok a használathoz, szerzőkről szóló információk, idegen eredetű énekek kezdősorainak jegyzéke – kialakításához vagy éppen a megfelelő könyvméret meghatározásához.

Az eddig eltelt két hónap tapasztalatai és a visszajelzések alapján az új énekeskönyv egyházon belüli kedvező fogadtatásáról beszélhetünk. Reméljük, hogy ahogyan 1948-at követően a Csomasz Tóth Kálmán szerkesztette énekeskönyv a hazai társfelekezetek számára irányadóvá vált saját énektáruk megújításához, az új *Református énekeskönyv* is hasonló szerepet tölthet be tágabb körben is, erősítve a felekezeti közti ökumenikus kapcsolatokat, és az egyházzenei, himnológiai kutatásokhoz is hozzájárulhat.

Irodalomjegyzék

- *Az Úrnak zengjen az ének. Ifjúsági énekeskönyv.* Kiadja a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, Bp., 2006.
- BÓDISS Tamás: *Az 1948-as énekeskönyv a református egyházi éneklés történetében.* Témavezető: FEKETE Csaba, doktori értekezés. Bp., 2004.
- BÓDISS Tamás: *Az új énekeskönyv szerkezeti terve = Magyar Egyházzene XVIII (2010–2011),* 383–388.
- CSOMASZ Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai = Régi magyar dallamok tára I. Bp., Akadémiai, 1958.*

⁴¹ *Lélekkel és értelemmel, A magyar református énekeskönyv megújulásának alapelvei, példatárval.* Bp., 2016, 15. http://egyhaazene.reformatus.hu/data/attachments/2016/11/09/121503/latvany_beliv_Le_lekkel_e_s_e_rtelemmel.pdf (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)

⁴² *Das neue evangelische Gesangbuch* <https://www.ekd.de/evangelisches-gesangbuch-52340.htm> (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)

⁴³ *Gesangbuch der Evangelisch-reformierten Kirchen der deutschsprachigen Schweiz* <https://www.gottesdienst-ref.ch/musik/rg> (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)

⁴⁴ *Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk* <http://www.liedboek.nl/> (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)

⁴⁵ *Megőrzés és megújítás* – egyházzenei konferencia az új énekeskönyvről. 2013. október 24–26. http://egyhaazene.reformatus.hu/esemenyek/v/egyhaazenei_konferencia/ (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)

- CSOMASZ Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. 2. átdolgozott, bővített kiadás. Szerk. FERENCZI Ilona = *Régi magyar dallamok tára I*. Bp., Akadémiai, 2017.
- *Das neue evangelische Gesangbuch*
<https://www.ekd.de/evangelisches-gesangbuch-52340.htm> (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)
- DOBSZAY László: *A magyar népének I., Csomasz Tóth Kálmán emlékének*. Veszprém, Veszprémi Egyetem, 1996.
- DOBSZAY László: *Vir doctus = Zsoltár*. Bp., 2003, 2–4.
- *Digitális Református Énekeskönyv*
enekeskovv.reformatus.hu (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)
- *Gesangbuch der Evangelisch-reformierten Kirchen der deutschsprachigen Schweiz*.
- *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára*. Szerk. BÓDISS Tamás. Bp., 2003.
- *Hallelujah! Evangéliumi énekek gyűjteménye*. Szerk. KOVÁTS Lajos.
- *Hozsanna! Énekeskönyv vasárnapi iskolák, vallásos összejövetelek és a család használatára*. Összeállította: VICTOR János. Bp., 1901.
- *Krisztus az énekem*. Dunamelléki Református Egyházkerület, Bp., 2012.
- *Lélekkel és értelemmel, A magyar református énekeskönyv megújulásának alapelvei, példatárral*. Bp., 2016, 15.
http://egyhazzene.reformatus.hu/data/attachments/2016/11/09/121503/latvany_beliv_Le_lekkel_e_s_e_rtelemmel.pdf (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)
- *Lélekkel és értelemmel II. Az új református énekeskönyv előkészítő füzetek. 92 új ének*. Bp., 2018.
http://egyhazzene.reformatus.hu/data/documents/1/2018/4/14/461/javitott_beliv_Lelekkel_es_ertelemmel_2.pdf (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)
- *Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk*.
<http://www.liedboek.nl/> (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)
- *Magyar Református Énekeskönyv*. Kiadja a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, Bp., 1996.
- *Megőrzés és megújítás – egyházzenei konferencia az új énekeskönyvről*. 2013. október 24–26.
http://egyhazzene.reformatus.hu/esemenyek/v/egyhazzenei_konferencia/ (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)
- *Ó és Új – 111 ének a magyar református gyülekezetek használatára*. Bp., 1995.
- *Reformiertes Gesangbuch*.
<https://www.gottesdienst-ref.ch/musik/rg> (utolsó letöltés: 2023. 01. 13.)